

Elitele transilvane, între identitatea regională și expansiunea sentimentelor naționale

FRANÇOIS BOCHOLIER

Istoriografia nu prea s-a aventurat pînă acum să încerce un studiu diacronic și comparativ al tranziției de la Austro-Ungaria la statele care i-au succedat¹. Extraordinara precipitare a evenimentelor, dezintegrarea din toamna lui 1918 și rupturile considerabile care îi urmează, tind să descurajeze orice cercetare care să includă anii de dinainte și de după conflict: adesea ele nu le oferă practic istoricilor decît o concluzie destul de tragică pentru reflecțiile lor asupra declinului și a căderii imperiilor² sau dimpotrivă nu constituie decît o uvertură la evenimentele care au marcat destinul frământat al unui stat sau al altuia din Europa Centrală și de Est în secolul al XX-lea³.

Cu toate acestea, evoluția structurilor economice, sociale și chiar teritoriale se înscrie în esență într-un interval mai lung sau cel puțin într-o periodizare care nu se suprapune în mod firesc aceleia a evenimentelor politice: una dintre întrebările principale începînd cu anii 1880 și pînă în a doua jumătate a secolului al XX-lea este astfel aceea a extinderii progresive a fenomenelor legate de răspîndirea în estul și sud-estul continentului european a modelului societăților occidentale din epoca industrială: dezvoltarea învățămîntului de masă, a administrației publice, profundele transformări sociale și viziunea nouă despre lume pe care acestea o produc... Mai multe teorii recente asupra naționalismului au demonstrat într-o manieră complexă felul în care aceste evoluții sînt în mod intrinsec legate de avîntul mișcărilor naționale⁴.

Or, se consideră în general și pe bună dreptate că tratatele de pace din 1919-1920 validează triumful modelului statului național în Europa⁵. Un studiu mai atent al continuităților și al rupturilor petrecute înainte și după primul război mondial în Europa Centrală ne-ar permite să explicăm mai bine impactul dezvoltării

structurilor statului național asupra evoluțiilor sociale și asupra coeziunii entităților preexistente.

Am ales cazul Transilvaniei⁶: istoria sa de principat cvasi-independent în secolul al XVI-lea și al XVII-lea ar fi putut justifica, în epoca națiunilor, o construcție națională (*nation-building*) și chiar o relansare a unei mitologii unificate proprii, a unui „transilvanism”⁷, purtător al proiectului unui stat independent. Cu toate acestea, declinul și apoi căderea imperiului austriac au dus tot mai mult la sfîșierea sa între memorii de inspirație națională radical divergente, respectiv maghiară, română și germană⁸. În acest studiu vom pune problema impactului construcțiilor naționale din Transilvania de dinainte și de după primul război mondial asupra identităților moștenite, proprii acestei provincii. Vom constata avîntul periodic al unor forme de „transilvanism” între 1876 și 1930 și vom încerca să le apreciem semnificația reală.

În acest scop ne vom interesa, înainte de toate, de categoriile sociale purtătoare prin excelență ale proiectelor identitare: „elitele”⁹ intelectuale și politice¹⁰. Între acestea, elitele transilvane românești par să fie un caz deosebit de instructiv, fiindcă în rîndul acestora s-a exprimat în modul cel mai frapant ambiguitatea identității regionale transilvane și influența statului național asupra destinului social al elitelor.

Transilvania, periferie orientală a Ungariei unitare

Începînd cu compromisul austro-ungar Transilvania este supusă influenței dezvoltării de structuri-tip ale statului național, promovată de noul guvern de la Budapesta: una dintre primele acțiuni ale guvernului Andrassy, chiar fără acordul explicit al Împăratului-rege, este aceea de a numi un Comisar special în provincie pentru a pregăti integrarea sa deplină și integrală în regat¹¹. Legea, denumită a Uniunii din decembrie 1868, confirmînd dispariția definitivă a societății stărilor (*Stände*) și a privilegiilor moștenite – abrogarea așa-numitelor *nationes* istorice, egalitatea între toate confesiunile – este doar preludiul unei serii de legi administrative, de raționalizare și de centralizare, promulgate între 1870 și 1886: teritoriile privilegiate, precum *fundus regius* (*Königsboden*) săsesc și scaunele secuiești (*székely székek*) cu statut special sînt dizolvate și integrate unei organizări teritoriale unificate, bazate pe plan local atît pe comitate (*megye*) cît și pe orașele „cu drept jurisdicțional” (*törvényhatósági jogú városok*), puse pe picior de egalitate. Legile administrative din 1886 consacră o stare care va rămîne neschimbată pînă în 1918¹². Împărțirea comitatelor se străduiește să respecte, chiar dacă în mică măsură, particularismele transilvane săsești și secuiești – mărimea medie a unui comitat transilvan rămîne considerabil inferioară mediei naționale¹³. Numărul orașelor libere este în schimb redus în mod drastic: din unsprezece orașe libere regale transilvane (*szabad királyi városok*) doar Kolozsvár (/Cluj) și Marosvásárhely (/Tîrgu-Mureș) își păstrează statutul special după 1876, celelalte

fiind retrogradate la rangul de orașe simple, „cu consiliu municipal” (*rendezett tanácsú városok*). O adevărată clasă de funcționari de profesie, supravegheată de trimisul guvernului în comitat (*ispán*¹⁴), ia ființă. Modelul urmat este de inspirație iozefinistă¹⁵ și „liberală”¹⁶, și în același timp un instrument de luptă pentru a asigura proiectul național maghiar susținut de *gentry* (mica nobilime); dar are și funcția de a menaja, fie și într-o măsură mai mică, elitele istorice locale prin crearea unui comitet de co-administrare a comitatului (*közigazgatási bizottság*), asigurându-le participarea în administrația locală la paritate teoretică cu funcționarii statului.

Nimic nu mai distinge, din punct de vedere administrativ, comitatele situate pe vechiul teritoriu al Principatului Transilvaniei după 1876 de cele din restul țării, până la punctul în care chiar termenul de Transilvania tinde să dispară din limba oficială și academică¹⁷. Cu toate acestea, regiunea rămâne marcată de trăsături specifice. Unele sînt moștenite: compoziția etnică și religioasă extrem de fragmentată și complexă – în sinul unui ansamblu aparent unitar apărînd numeroase particularisme sau așa-numite țări¹⁸ – puternica amprentă lăsată în plan local de societatea stărilor¹⁹ și de secolele de viață statală separată – Codul civil în vigoare în comitatele transilvane este Codul civil austriac din 1811, extins asupra provinciei în 1853, menținut la data Unificării din 1868²⁰. Altele sînt induse de efectele nefaste ale centralizării, adăugate inegalităților produse de dezvoltarea inegală a revoluției industriale din Ungaria între 1867 și 1914. În pofida unor vechi avantaje, susceptibile de a constitui baza unei dezvoltări industriale moderne – tradiția urbană și artizanală, bogăția resurselor minerale și carbonifere –, Transilvania are de suferit datorită situației sale de periferie teritorială: regiune „orientală”, enclavizată, ea nu beneficiază decît parțial și uneori tardiv de rețeaua de căi ferate construită de la Budapesta către exterior. În mod tradițional exportatoare de produse artizanale către regiunile de cîmpie care o înconjoară, în principal către Valahia și Moldova, ea are de suferit din cauza teritoriului vamal comun austro-ungar atît datorită concurenței produselor fabricate de Boemia sau de Austria cît și datorită politicii vamale a statului maghiar care are în vedere, înainte de toate, să apere interesele puternicei industriei agro-alimentare și să susțină dezvoltarea unei industrie manufacturiere în Ungaria centrală.

Idealul național: derivat paradoxal al nemulțumirilor regionale (1867 – 1914)

Premisele nemulțumirilor și ale particularismului nu lipsesc în Transilvania la începutul secolului al XX-lea. În Ținutul Secuiesc, de pildă, motivele de insatisfacție nu încetează să se acumuleze după 1867: pierderea ultimelor privilegii odată cu reforma administrativă înseamnă retrogradarea localităților cu statut de orașe libere la statutul de orașe simple și chiar de comune, lucru care nu trece fără proteste²¹. Dar mai întîi de toate, războiul vamal dintre România și Monarhie din 1886 pînă în 1893 este cel care cristalizează nemulțumirea micilor producători lipsiți de principala

lor piață de desfacere și curînd constrînși să muncească ca zilieri sau să părăsească țara²². În 1902, un congres general al secuilor se reunește la Tușnad și își formulează articol cu articol doleanțele față de statul centralizat²³. Cu toate acestea, cauza secuiască capătă mai degrabă conturul unei cauze naționale maghiare: multiplele asociații secuiești înființate în primul deceniu al secolului se află sub patronajul EMKE, uniunea culturală a maghiarilor din Transilvania²⁴. Nici alte mișcări active între 1900 și 1914, de factură mai pronunțat culturală și ținînd de nemulțumirea provinciei față de centralizarea excesivă a statului, nu se pot sustrage acestui paradox: constatarea declinului intelectual și a relativei stagnări economice a vechii provincii care avusese un trecut glorios se amplifică într-un apel la mobilizare pentru apărarea maghiarității, în contextul întăririi spectaculoase și neliniștitoare a organizațiilor economice, sociale și politice ale românilor din Transilvania²⁵. Este necesară de altfel perspectiva serioasă a unei înțelegeri între guvernul Tisza și Partidul Național Român pentru a se încerca constituirea primului *lobby* politic transilvan în parlamentul de la Budapesta: în 1914, István Bethlen e inițiatorul unei „Uniuni Transilvane” (*Erdélyi Szövetség*), reactivată între 1917-1918, care pretinde din partea statului o politică mai agresivă de apărare și promovare a intereselor economice și sociale ale maghiarilor din Transilvania²⁶.

Elita politică română din Transilvania, aprig opusă unei integrări a Transilvaniei într-o monarhie maghiară unificată, ar fi putut constitui nucleul unui puternic regionalism. Încă de la nașterea mișcării politice a acesteia în secolul al XVIII-lea ea nu a încetat să-și bazeze revendicările pe integrarea ei ca „a patra națiune”²⁷ în sistemul politic local, reafirmîndu-și totodată loialitatea față de împăratul de Habsburg care garantează echilibrul din principate și care a contribuit în mai multe rînduri la emanciparea ei. Inițial, reacția ei la legea Uniunii pare să se conformeze următoarei strategii: ea reclamă reînființarea principatului și a legilor votate de Dieta de la Sibiu între 1863 și 1865. Această strategie „pasivistă”, de boicotare a noului cadru național maghiar, culminează prin înaintarea unui Memorandum împăratului Franz-Iozef în 1892²⁸. Nu e mai puțin adevărat că în același timp elita română din Transilvania începe să-și definească identitatea nu doar în cadrul restrîns al provinciei ci și în acela mai larg al tuturor vorbitorilor de română: Partidul Național Român (PNR) îi atrage pe aceștia la mișcările românești din Banat, din Crișana și din Maramureș, care pînă în acel moment urmaseră o politică pragmatică de integrare în viața politică maghiară. Logica națională, care o lasă în urmă pe cea teritorială, își află concretizarea după eșecul Memorandumului, cînd la congresul său din 1905, PNR se hotărăște să abordeze o politică activistă și să renunțe la cererea autonomiei pentru Transilvania în favoarea unei revendicări a „drepturilor națiunii române”²⁹. În 1906, în celebrul său plan de reorganizare a Monarhiei pe baze federative, intelectualul român Aurel Popovici imaginează o provincie orientală lărgită, care să-i includă pe toți românii din

Austro-Ungaria într-un singur ansamblu administrativ³⁰. În sfârșit, în cadrul elitei românești formate după 1880, identificarea cu destinul regatului român vecin preferat datorită ascensiunii puterii sale de la Războiul de Independență din 1878 și pînă la Congresul de la București din 1913, e tot mai puternică, fără a se putea totuși vorbi despre un iredentism propriu-zis³¹.

În rîndul elitelor săsești din Transilvania, avînd în vedere distanța geografică și cele șapte secole de separare, o identificare cu destinul Germaniei ar putea părea problematică în alt fel³². Or, dacă sașii au de suferit mai ales datorită desființării jurisdicției și a administrației lor autonome (*Sachsen-Universität* și *Sachsengraf*) și datorită retrogradării tuturor orașelor lor libere la rangul de simple orașe cu consiliu subordonate comitatului³³, conștiința îngustă a intereselor bisericii evanghelice și ale burgheziei săsești tinde să lase locul unei apartenențe etnice germane: încă din 1848, figura tutelară și martirul sașilor, episcopul Stephan-Ludwig Roth adresase o scrisoare de susținere și de solidaritate parlamentului din Frankfurt³⁴. În 1870-71, marea majoritate a elitei săsești se entuziasmează de victoriile prusace și de întemeierea noului *Reich*, în timp ce un pamflet apărut la Leipzig în 1882 la inițiativa ligii „*Allgemeine Deutsche Schulverein*”³⁵ atrage atenția opiniei publice asupra situației dramatice a „fraților de sînge” sași, „copii în primejdie” pe care „mama lor germană” nu trebuie să-i abandoneze³⁶. După 1890, atît în cercurile conducătoare săsești („Partidul Negru”, *Schwarzen*) cît și în rîndul opoziției „verzi” (*Grünen*), în mai mare măsură reprezentativă pentru burghezia mică și mijlocie a orașelor, identificarea cu diferite forme de identitate pan-germană face progrese, chiar dacă ia forme diferite: „negrii” creează conceptul unei duble loialități, loialitatea de cetățean al statului maghiar și loialitatea spirituală și culturală față de „poporul german” (*deutsches Volk*); „verzii”, refractari față de maghiarizare și refuzînd politica de compromis cu guvernul revendică, în ceea ce îi privește, în primul rînd o unire pragmatică a tuturor germanilor din regatul maghiar, în același timp subscriind la ideea unei mari Germanii spirituale (*geistiges Alldeutschland*)³⁷. În sfârșit, chiar dacă numărul sașilor care emigrează în Germania rămîne neînsemnat, o proporție tot mai mare a tineretului elitei săsești pleacă pentru a-și face studiile superioare la universitățile *din Reich*³⁸.

Asociațiile culturale, al căror rol cheie în „trezirea” popoarelor și în procesul de *nation-building* în Europa centrală în secolul al XIX-lea este binecunoscut, chiar dacă își concentrează activitatea asupra istoriei, a culturii sau a dezvoltării regionale, capătă toate, în Transilvania, un caracter net național³⁹. Asociația română ASTRA, la data participării sale la expoziția universală de la București din 1906, insistă asupra elementelor apartenenței sale la „Dacia”, la marea comunitate culturală română⁴⁰. De cealaltă parte, rivala sa maghiară EMKE plasează în centrul preocupărilor sale re-maghiarizarea teritoriilor transilvane prin colonizare și școlarizare – așa încît, în primul rînd, să se formeze o continuitate etnică maghiară de la Cîmpia Panonică (*Alföld*) pînă în inima Ținutului Secuiesc⁴¹.

Astfel, înaintea primului război mondial, identificările regionale specifice cunosc un clar regres în Transilvania. În mare parte, așa cum s-a văzut, acestea fuseseră sprijinite de societatea stărilor și de reprezentanții săi: aristocrația mare și mijlocie, breslele orășenești, comunitățile care beneficiau de privilegii juridice și teritoriale⁴². Dezvoltarea structurilor statului național în Ungaria după 1867 este concepută de către promotorii săi ca o operă de modernizare a cadrului social. Ea accelerează dispariția vechilor structuri și în schimb oferă elitelor transilvane perspective noi, cu condiția ca acestea să accepte să se identifice cu națiunea politică maghiară⁴³.

Practic, în timpul ultimilor ani de pace, Budapesta pare să devină tot mai mult centrul politic nu doar al maghiarilor din Transilvania ci și al șefilor partidului sășesc și ai PNR care, în 1890 și respectiv în 1905, au decis să ia parte la viața politică națională⁴⁴. Dar, în timp ce elitele maghiare profită din plin de această dezvoltare a statului național ocupând, de pildă, numeroase funcții în administrație sau în învățământul superior public fie în Transilvania, fie chiar în capitală⁴⁵, elitele săsești și românești își văd cariera frânată sau chiar blocată. Așa cum foarte bine a arătat Benedict Anderson, în statul modern perspectivele ascensiunii sociale frânează sau chiar anihilează conștiințele identitare potențial divergente⁴⁶. Existența parțială a acestor condiții în Ungaria în 1914 explică de ce procesul de maghiarizare nu trebuie redus pur și simplu la o manipulare a cifrelor de către statul maghiar naționalist⁴⁷. Însă politica elitei conducătoare de la Budapesta, atît prin politica de maghiarizare forțată cît și prin refuzul de accepta democratizarea țării⁴⁸, multiplică în acel moment constrîngerile și blocajele din Ungaria. *Reich-ul* german și noul regat român, angajate la rîndul lor într-un proces de construcție bazat pe principiile statului național, dobîndesc atunci o tot mai mare forță de atracție asupra unei părți a elitelor săsești și românești, în defavoarea perspectivei unei replieri regionale transilvane care nu se mai poate sprijini pe nici o bază administrativă sau juridică și care nu oferă nici alternativă⁴⁹, nici soluție de viitor de promovare în lumea noii societăți industriale.

Cazul elitelor române ilustrează bine aceste considerații teoretice. O primă categorie este reprezentată de cei pe care susținătorii Partidului Național îi califică drept „renegați”: funcționari, învățători și profesori de stat, ei se integrează în statul național maghiar, naționalist, cu riscul de a fi asimilați rapid și complet. Numărul lor a fost fără îndoială mai mare decît cel pe care îl susține istoriografia tradițională⁵⁰. Însă dezvoltarea Ungariei „liberale”⁵¹ în cadrul pieței unificate a Monarhiei a permis și apariția unor importanți independenți (avocați, medici) și antreprenori (bancheri, comercianți) români. Aceasta mică elită este cea care preia controlul PNR la începutul secolului al XX-lea și inițiază o politică activistă de participare la viața națională: chiar dacă e hotărîtă să lupte împotriva maghiarizării, ea reprezintă o formă de integrare parțială în statul ungar. La începutul deceniului

al doilea, ea este violent atacată de o altă grupare politică, numită a „bărbaților de oțel” (*oțeliți*), care îi reproșează concesiile și chiar complicitate cu sistemul în vigoare: această mișcare a cărei figură de seamă este poetul și publicistul Octavian Goga, este reprezentată în marea ei majoritate de intelectuali (dascăli, scriitori, preoți) pentru care lupta pentru limba și cultura română e atât o problemă ideologică și morală cât și o problemă de perspectivă socială. Limitați la a preda în cadrul sistemului confesional unde susțin tutela autorității religioase, o parte dintre ei aleg exilul în regatul român vecin. Cei care rămân sînt la baza inițiativei cîtorva manifestări în mod clar iredentiste ale românilor din Transilvania înainte de 1914. Ei formează și majoritatea acelor membri ai elitei române care „trădează”, alăturîndu-se României odată cu izbucnirea războiului mondial, atîta vreme cît ea rămîne neutră și, teoretic, aliatul Austro-Ungariei.

O fragilă autonomie de circumstanță (1918-1920)

Deznodămîntul primului război mondial surprinde elitele transilvane într-o situație delicată deoarece, spre deosebire de frontul de vest, frontul de est tocmai se reînchisese cu victoria Puterilor Centrale: la tratatul de la București din mai 1918, România înfrîntă trebuie să accepte cedarea trecătorilor și a vîrfurilor muntoase din Carpați; șase luni mai tîrziu, cînd revoluția izbucnește în toate teritoriile Ungariei regale, trupele sale traversează tocmai aceste trecători și ocupă, între sfîrșitul lui noiembrie 1918 și sfîrșitul lui ianuarie 1919, întreaga Transilvanie istorică⁵².

Pentru elitele române acest scenariu este unul de totală surpriză odată ce, în ciuda loialității lor față de Monarhie, ele au fost prinse în vârtejul evenimentelor, tratate cu ostilitate de statul maghiar după incursiunea din august-septembrie 1916 a armatelor Bucureștiului în Transilvania. Înlocuirea proiectului național maghiar cu un proiect național pan-românesc nu putea decît să le cîștige adeviziunea. Există totuși cîteva momente de derută și de nesiguranță în noiembrie 1918, care anunță deja regionalismul transilvan românesc de la începutul anilor 1920: unirea cu România a tuturor teritoriilor locuite de „românii din Transilvania, Banat și Țara Ungurească” proclamată solemn de elita politică română din Transilvania la 1 decembrie 1918 e precedată de o dezbatere aprinsă în rîndul conducătorilor PNR asupra eventualelor condiții ce ar trebui puse acestui act⁵³: tradiția de rezistență față de statul centralizat, acutizată de lupta împotriva maghiarizării, provoacă teama de a fi absorbiți pur și simplu de un nou stat român ale cărui elite politice provin, în majoritatea lor, din rîndul claselor sociale (aristocrația, marii proprietari) pe care PNR le combate în Transilvania. Amintirea înăbușirii sîngeroase a răscoalei țărănești din 1907, imaginea pe care o lasă clasa politică de la București și „blestemul oriental” (bizantinismul, corupția, delăsarea)⁵⁴ care pătează reputația regatului român în ochii transilvănenilor instruiți la Viena și Budapesta, nu fac decît să întărească această neîncredere. Declarația de la Alba-Iulia, formarea unui

guvern transilvan provizoriu („Consiliul Dirigent”), negocierile duse la București cu guvernul Brătianu în decembrie 1918, sînt consecința acestor dileme și a compromisurilor ce le-au urmat. Prin două decrete-lege din 24 decembrie, guvernul român recunoaște unirea și acceptă ca noile provincii transilvane⁵⁵ să fie conduse provizoriu de către Consiliul Dirigent, cu excepția chestiunilor de politică externă ale regatului și a celor legate de conducerea unui război (armată, poștă, telecomunicații, căi ferate...)⁵⁶.

Astfel, la acest sfîrșit de 1918 și încă la începutul anului următor, în ciuda ocupației de către armata română, se deschide o scurtă perioadă în care Transilvania nu mai are de suportat, într-o măsură afit de mare, apăsarea structurilor statului național: Ungaria e cuprinsă de convulsiile Revoluției și ale Republicii Sfaturilor, statul român central nu exercită încă decît o autoritate indirectă asupra provinciei. Dacă elitele conducătoare săsești se resemnează repede la a accepta integrarea în România Mare în schimbul garanțiilor Consiliului Dirigent⁵⁷, se dezvoltă în schimb cîteva proiecte alternative maghiare sau secuiești: Árpád Páal, subprefect (*alispán*) al comitatului Udvarhely (Odorhei) pînă în ianuarie 1919, promovează ideea unei republici secuiești⁵⁸, în timp ce Elemér Gyárfás, avocat, vechi prefect (*ispán*) al comitatului Kis Küküllő (Tîrnava Mică) remite Consiliului Dirigent în mai 1919, un proiect de independență al Transilvaniei după modelul elvețian⁵⁹. Totuși, aceste proiecte țin mai degrabă de un exercițiu teoretic al unor personalități izolate decît de niște veritabile alternative politice. În marea lor majoritate, elitele administrative maghiare din Transilvania – în parte originare din provincie – rămîn mai mult ca niciodată fidele logicii naționale, avînd în vedere că alternativa propusă e aceea a unui jurămînt față de regele României, cerută încă din ianuarie 1919 de către Consiliul Dirigent – lucru care nu mai permite deloc perspectiva unei „a treia căi” transilvane: consecințele acestui impas sunt demisiile în masă, expulzările, un aflux de refugiați în Mica Ungarie.

În ciuda caracterului său aproape exclusiv românesc⁶⁰, Consiliul Dirigent, stabilit la Sibiu (Nagyszeben, Hermannstadt) apoi la Cluj (Kolozsvár), din decembrie 1918 pînă în aprilie 1920, reprezintă singura experiență modernă de guvernare autonomă a Transilvaniei. Considerîndu-se eminentemente provizoriu, născut într-un context agitat – campania militară împotriva Ungariei nu ia sfîrșit decît noiembrie 1919 –, el acționează într-o manieră ambiguă pe baza structurilor lăsate de statul maghiar unitar. Unul dintre principiile fondatoare ale declarației de la Alba-Iulia din decembrie 1918 e acela al sufragiului universal: *Marele Sfat Național*, organ legislativ din care se constituie ulterior Consiliul Dirigent, se întrunește în iulie 1919 și adoptă acest principiu ca bază a noii legi electorale⁶¹. Însă în același timp Consiliul Director, care menține aproape în întregime legislația administrativă și civilă maghiară în vigoare⁶², mai reduce puțin din „autoadministrarea locală” (*Selbstverwaltung/ Önkormányzat*): prefectul (*ispán*) primește

noi puteri de numire și de decizie, în timp ce adunările reprezentative locale (adunările de comitat/*județene*, adunările orașenești, adunările comunale) sînt dizolvate pe motiv de lipsă de reprezentativitate⁶³, iar prerogativele lor sînt transferate autorităților administrative și comitetelor „reprezentative”, provizorii, numite. Abia în noiembrie 1919 un decret al Consiliului Dirigent anunță viitoare alegeri locale pe baza sufragiului universal⁶⁴ dar în februarie-martie 1920 nu procedează decît la alegerea adunărilor comunale⁶⁵.

Unificarea „cu furca”⁶⁶ și limitele sale

Chiar dacă Consiliul Dirigent nu contestă prin nimic structura administrativă maghiară, simpla sa existență garantează un anumit particularism transilvan în cadrul noii României Mari. Or, în pofida victoriei la alegerile generale din noiembrie 1919 a unei coaliții al cărei element principal este Partidul Național Român, Bucureștiul, unde domină vocea Partidului Național Liberal al lui Ionel Brătianu, nu întîrzie să-și impună propria viziune centralistă asupra unificării țării: guvernul condus de către guvernantul transilvan Alexandru Vaida-Voevod e demis de rege în circumstanțe contestabile, chiar în absența primului ministru care se afla în călătorie în străinătate. Cîteva săptămîni mai tîrziu începe distrugerea progresivă și sistematică a organelor descentralizate transilvane: Consiliul Dirigent e înlocuit de o Comisie Regională de Unificare (*Comisia Regională de Descărcare și Unificare*) însărcinată să procedeze la lichidarea ministerelor (*resorturi*) vechiului Consiliu. Între aprilie 1920 și 1 mai 1922, data dispariției ultimei direcții generale ministeriale a Transilvaniei de la Cluj, ministerele de la București preiau puțin cîte puțin controlul direct asupra administrației transilvane numindu-și reprezentanți în fiecare *județ* (comitat) sau înființînd diverse sub-direcții regionale, simple organe locale ale ministerului central, fără putere de decizie. Uneori, întregul eșalon local e suprimat iar atribuțiile sale sînt predate direcțiilor generale situate la București⁶⁷.

Legea administrativă generală din 1925 încoronează unificarea la scara întregii țări⁶⁸. Principiul de *Selbstverwaltung* (autoadministrare), în pofida afirmațiilor legiuitorului⁶⁹, e definitiv abandonat. Împărțirea uniformă a comitatelor, care de acum se vor numi *județe*, nu doar că este păstrată⁷⁰ dar e și întărită după principiile deja în vigoare în România mică din 1914⁷¹: astfel, toți funcționarii dintr-un județ vor fi de acum numiți de către autoritatea administrativă și se renunță la structura dublă (*ispán/alispán* în comitate, *jegyző/biró* în comune) care avea rolul de a proteja poziția elitelor locale în sistemul de la 1876-1886⁷². Desigur că sufragiul universal masculin e în vigoare la alegerile pentru *consiliul județean* și *consiliul comunal*, dar 2/5 dintre membri sînt aleși din oficiu, din rîndurile administrației locale și al camerelor profesionale. În plus, recurgerea la administrațiile municipale provizorii (*comisiuni interimare*), permise de lege (art. 276), se va dovedi aproape permanentă în orașele sau în comunele în care românii se mențin în proporție

constant minoritară⁷³. Principiul „orașului liber”, pe plan de egalitate cu județul, dispare în favoarea celui de „municipiu”, care nu e decât un tip mai special de comună⁷⁴. Dându-i atribuții omnipotente prefectului, chiar mai mult decât legea maghiară din 1876, legea din 1925 adoptă modelul francez, fără ca totuși să pretindă diplome profesionale autentice pentru exercitarea funcției (art. 330). În ciuda numeroaselor modificări pe care le suferă legea pînă în 1938 și a instabilității legislative caracteristice regatului român în această epocă, modelul centralist rămîne aproape neschimbat. Doar legea administrativă din 1929, votată de noua majoritate în care domină românii transilvani și aplicată cu greu în 1930 și în prima parte a anului 1931, încearcă un proces de descentralizare prin crearea a șapte regiuni (*directorate ministeriale*) înzestrate cu personalitate juridică și cu prefecți de regiune⁷⁵ însă aceste „directorate ministeriale” au mari dificultăți în a se impune: scurta lor existență e copleșită de conflicte de competență cu ministerele care continuă să comunice în mod direct cu funcționarii lor din teritoriu⁷⁶.

Chiar mai mult decât după 1867, o conștiință regională transilvană specifică are toate motivele de a se dezvolta puternic în elanul acestei unificări grăbite⁷⁷. Proiectul pan-românesc al statului național e perceput nefavorabil în măsura în care par să-i lipsească rădăcinile: acesta nu poate invoca continuitatea istorică pentru a legitima efortul său de unificare, așa cum era cazul statului maghiar la data proclamării unirii Transilvaniei; lucru care nu îl împiedică totuși să înmulțească măsurile de românizare și de limitare a drepturilor și prerogativelor minorităților maghiară și săsească⁷⁸. El se lovește, de asemenea, de amintirea altor experiențe anterioare de construcție statală modernă, fie că e vorba de proiectul național-maghiar sau de scurta dar semnificativa experiență de auto-administrare pe care a reprezentat-o Consiliul Dirigent pentru elita română din Transilvania⁷⁹. Mai mult, integrarea administrativă precipitată e departe de a reduce toate particularitățile obiective ale provinciei: cea mai mare parte a codului civil în vigoare în Transilvania e moștenit din vremea Monarhiei⁸⁰ iar problema unificării legislative devine o adevărată *serpent de mer* în întreaga perioadă interbelică⁸¹. Chiar mai mult decât în cadrul Ungariei istorice, regiunea e izolată geografic, de aceasta dată de bariera impunătoare a Carpaților: nu există decât trei legături feroviare importante care traversează Carpații în 1920 și abia în 1938 e finalizată linia care unește, prin Bucovina, Transilvania centrală de Iași și de Moldova⁸². Statul român urmaș al „Vechiului Regat” din 1914, grevat de datoriile cauzate de un război aspru, se dovedește incapabil de a depune efortul financiar și uman necesar bunei administrări a unei țări care și-a mărit suprafața de mai bine de două ori. Politica sa autarhică are efecte contradictorii asupra economiei transilvane: regiunile apropiate de granița maghiară au o agricultură care asigură pîinea țării iar industria de prelucrare beneficiază parțial de pe urma industriei din sudul Transilvaniei dar deplînge lipsa investițiilor străine⁸³. Teoretic, situația economică relativă a *provinciei* se

ameliorează: din regiunea cea mai săracă a unei țări mai dezvoltate, ea devine regiunea cea mai bogată a unei țări mai rurale, mai puțin industrializate, care are de oferit o piață de optsprezece milioane de locuitori. În același timp ea are totuși de suportat poveri fiscale ridicate din partea statului central care încearcă să profite de pe urma relativei sale prosperități⁸⁴.

Renașterea regionalismelor sau exacerbarea naționalismelor? (1920 – 1930)

Chiar mai mult decât în anii care urmează Unirii din 1868, regionalismele transilvane, după o izbucnire trecătoare și spectaculoasă, își pierd rapid din forță în această perioadă.

Traumatismul înfrîngerii și prăbușirii construcției naționale maghiare și deriva reacționară a guvernului de la Budapesta provoacă un adevărat șoc electric în rîndul elitelor maghiare din Transilvania. Mobilizarea în jurul culturii și al presei, sosirea exilaților social-democrați de la Budapesta⁸⁵, contestarea păturilor conducătoare tradiționale aparținînd aristocrației, provoacă în rîndul elitelor intelectuale ale burgheziei radicale apariția unui puternic curent de revendicări. Pe lîngă sloganurile de democratizare și de chemare la activism a minorității maghiare⁸⁶, Partidul Popular Maghiar (*Magyar Néppárt*), grupat în jurul arhitectului Károly Kós, al vechiului funcționar Árpád Páal și al jurnalistului István Zágoni, promovează, la începutul anilor 1920, ideea unei Transilvanii federale, a unei „Elveții Orientale” împărțite după un sistem național de cantoane, reluînd, în parte, propunerile unui Oszkár Jászi, de acum în exil, de restructurare mai globală a Bazinului Dunărean⁸⁷. Acest „transilvanism federalist” găsește un ecou favorabil în rîndul cîtorva membri izolați ai Partidului Național Român sau al cîtorva intelectuali sași precum Heinrich Zillich⁸⁸. Dar, mai ales prin aspectele sale literare și istoriografice, prin evocările sale incantatorii ale Transilvaniei independente, tolerante și luminate a secolului al XVII-lea⁸⁹, el are mai mult o semnificație internă, mobilizatoare a energiilor maghiare. Începînd din 1923-24, într-un partid unificat (*Országos Magyar Párt*) al tuturor maghiarilor, controlat de cercurile conducătoare ale elitei aristocratice din Cluj, pe cînd Budapesta își reînnoiește legăturile cu „frații” săi transilvani⁹⁰, acest „transilvanism” se transformă într-o revendicare a drepturilor culturale și etnice ale minorității maghiare pe baza autonomiei la care au dreptul „minoritățile”. Acuzate fără îndoială prematur că nutresc intenții iredentiste, elitelor maghiare din Transilvania nu le rămîne de ales decât să adopte resemnate o atitudine de izolare și de consolidare internă a pozițiilor lor, lucru care se concretizează mai ales printr-o epocă de aur culturală și artistică.

În ce privește specificitatea secuiască, nu asistăm la nici o renaștere a unei identități distincte, în ciuda eforturilor intelectualilor români și chiar a statului însuși de a întreține această ficțiune: teoria românească care consideră o mare

parte a secuilor ca fiind vechi români maghiarizați, nu face decît să provoace efectul opus celui scontat în rîndul elitelor din Ținutul Secuiesc⁹¹.

Pentru a doua oară, aflați în situația unei minorități într-un stat național în construcție, elitele săsești înclină din ce în ce mai puțin hotărîte spre un regionalism „mic-săseșc” (*kleinsächsisch*) sau chiar și mai puțin spre unul trans-etnic în Transilvania. Una dintre motivațiile care le-a influențat decizia de a se alătura unirii a fost perspectiva de a avea un rol hotărîtor în conducerea tuturor germanilor din România Mare⁹²: începînd din 1923 ia ființă Uniunea Germanilor din România (*Verband der Deutschen in Rumänien*). Desigur, aceasta nu e foarte activă, dar identitatea întîi de toate germană a sașilor este de acum un loc comun⁹³. Ea nu are consecințe politice asupra elitelor tradiționale burgheze ale comerțanților și industriașilor grupați în jurul bisericii evanghelice, dar e deja plină de sens pentru burghezia mică și mijlocie care se alătură mișcării *Selbsthilfe*: această asociație de întraajutorare, fondată în 1922 de către funcționarul bancar Fritz Fabrizious - după un sejur în Germania în timpul căruia a intrat în contact cu cercurile apropiate național-socialiștilor - răspîndește, în această epocă, idei de inspirație *völkisch* despre rasa germană⁹⁴.

Flacăra regionalistă din rîndul românilor transilvani merită o atenție cu atît mai specială cu cît, în cadrul statului național unitar român, s-ar fi putut aștepta dispariția sa imediată. Dimpotrivă, după dizolvarea brutală a organelor autonome, chestiunea regionalismului politic al elitelor române transilvane din Partidul Național Român (PNR) capătă un loc central în dezbaterea publică națională. Cîteva manifestări spectaculoase marchează acest conflict dintre ardeleni și *regătenii* din *Vechiul Regat*⁹⁵ care culminează în 1922-23: cea mai semnificativă o reprezintă fără îndoială, boicotul de către PNR al încoronării lui Ferdinand, Rege al României Mari, organizată simbolic la 15 octombrie 1922 la Alba-Iulia, orașul în care aceiași ardeleni proclamaseră unirea cu România în 1918. La originea acestei indignări, pe lîngă motivele deja amintite mai sus - refuzul centralismului, al autoritarismului, ostilitatea față de ideologia Partidului Național Liberal din *Regat* - se află și problema perspectivelor sociale oferite elitelor române transilvane de proiectul statului național al României Mari: contrar primelor așteptări din vremea Consiliului Dirigent și a guvernului Vaida, transilvănenii ajung cu greu să-și facă loc în rîndul înaltei administrații și al ministerelor. Recalificarea vechilor înalți funcționari ai Consiliului Dirigent e dificilă. O parte este pur și simplu demisă⁹⁶, o alta e invitată să se alătore ministerului central la București, dar acest drum costisitor nu e ușor⁹⁷; o ultimă parte, în sfîrșit, e reangajată în cadrul unor eventuale/subordonate direcții locale ale ministerelor dar condițiile sînt dificile: relativa precaritate a veniturilor, politizarea și precaritatea funcțiilor⁹⁸. Al doilea motiv de nemulțumire al ardelenilor este acela al invadării provinciei de către elitele regatului averse de posturi și de avantaje oficiale⁹⁹: la noua Universitate

română de la Cluj, proporția regăștenilor e foarte mare¹⁰⁰, în timp ce profesorii transilvăneni din învățământul secundar confesional nu își ascund ambițiile universitare la primul lor congres general din ianuarie 1919 de la Sibiu¹⁰¹. Cu toate acestea, studierea noastră sistematică a listelor de prefecti și subprefecti, a listelor de deputați din Transilvania din prima jumătate a anilor 1920 demonstrează că această pretinsă invadare e în mare parte exagerată¹⁰². Cel puțin la fel de semnificativ pare a fi numărul transilvănenilor exilați în regatul român înainte de 1914 care s-au întors în provincia lor de origine cu avantajul legăturilor făcute în regat. În schimb, dacă studiem situația politică a transilvănenilor și capacitatea lor de a influența deciziile puterii, constatăm practic o semnificativă marginalizare între 1920 și 1928: dintre cei 84 de membri ai celor șase guverne care se succed în această perioadă, cincisprezece sînt „transilvăneni” (18%, incluzînd Banatul și Crișana). Dacă luăm în considerare cele două guverne liberale din 1922-26 și 1927-28 care votează cea mai importantă parte a legislației din această epocă, căreia îi aparține și Constituția țării, din 32 de membri, doi (6%) sînt „transilvăneni” proveniți din elitele politice provinciale de la 1914¹⁰³, iar alți patru, de origine transilvană, au avut deja o carieră în Regat înainte de 1914¹⁰⁴. Aceasta nu înseamnă că elita transilvană rămîne grupată în bastionul său carpatic în jurul PNR, partidul său istoric regional: începînd din 1920, o parte importantă a acesteia se alătură, din oportunism sau din convingere, partidelor din sud precum Partidul Poporului sau Partidul Liberal. Însă membrii transilvăneni ai acestor partide naționale se plîng în mai multe rînduri de lipsa lor de influență asupra conducerii centrale de la București¹⁰⁵.

Nemulțumirile par astfel, în cele din urmă, să fie în principal legate mai degrabă de această pierdere importantă de funcții și de pîrghii ale puterii în statul centralizat, după frumoasele iluzii ale anului 1919, decît de absența perspectivelor sociale atrăgătoare. E de avut în vedere că în același timp membrilor clasei transilvane de mijloc li se oferă noi oportunități de carieră: cantonați în orașele sau în tîrguri mai mari înainte de 1914, ei reușesc să se afirme în orașele mari din provincie care pînă acum au fost ultra-dominate de burghezia săsească și de cea maghiară. În pofida condițiilor dificile și a dispariției „guvernului” de la Cluj, carierele în administrație și învățămînt sînt de acum larg deschise și încurajate de stat. Pentru tînăra generație instruită în liceele de stat și la universitatea națională română de la Cluj, regionalismul mai vechii generații ale cărei cariere au fost modelate în cadrul Ungariei de la 1914, capătă în curînd un aer desuet.

Însuși acest regionalism regresează începînd cu a doua jumătate a anilor 1920: PNR alege de timpuriu soluția cîștigării puterii la București, în alianță cu un partid din sud, mai degrabă decît cea a unei replieri sau chiar a separatismului¹⁰⁶. De altfel chiar o majoritate a PNR-ului a pregătit un proiect de dizolvare a Consiliului Dirigent în februarie 1920¹⁰⁷, cînd împreună cu guvernul Vaida își credea asigurate

pozițiile în capitală. În 1926, PNR fuzionează cu principalul partid de opoziție din *Regat*, Partidul Țărănesc: urmează o campanie politică activă de manifestații și întruniri la care sloganurile de democratizare a vieții publice naționale înlocuiesc definitiv manifestațiile propriu-zis regionaliste. Accederea la putere a noului partid la sfârșitul lui 1928 și participarea sa activă la treburile țării pînă în 1933 încoronează acest efort de integrare și confirmă posibilitatea transilvănenilor, de acum consolidată, de a face carieră în administrația și în politica națională¹⁰⁸.

Posibilitatea de a spera la o carieră în sînul statului și identificarea cu proiectul național pan-românesc nu înseamnă totuși că identitatea românilor din Transilvania își pierde specificitățile, fiindcă cealaltă chestiune arzătoare rămîne aceea a rivalităților cu maghiarii și cu sașii, la rîndul lor, așa cum am văzut, uniți durabil în jurul identității lor naționale și care păstrează funcții dominante în societatea transilvană. Astfel, ca și în cazul agitației maghiarilor din Transilvania de dinainte de 1914, din spatele unui aparent regionalism, și elitele române transilvane revendică o mai mare prezență din partea statului pentru a le ajuta să-și asigure un loc mai bun în cadrul societății urbane¹⁰⁹. Acest tip de regionalism deturnat, transformat în revendicare ultra-naționalistă, e cel care în curînd va prevala. El joacă un rol particular în rîndul tineretului studentesc român de la Cluj care, în ciuda posibilităților deschise de a face carieră în administrația publică, e neliniștit de importanța sistemului de putere și a relațiilor pe care minoritățile le păstrează în plan local¹¹⁰.

Concluzie: finis transsylvaniae

Făcînd o comparație între cele două tentative de construcție națională de dinainte și de după 1918, ies la lumină paralelisme tulburătoare: identificările naționale dobîndesc o forță considerabilă, regionalismele, în ciuda unor avînturi pasagere, au tendință regresivă. În cadrul naționalității dominante – cea maghiară înainte de 1918, cea română mai apoi – perspectivele oferite și constrîngerile exercitate de către stat înving sau reduc puternic orice veleitate de identitate divergentă. Pentru minorități, aceasta reprezintă un contra-model, indiferent de tipul național care se impune. În secolul al XIX-lea „transilvanismele” se regăsesc în primul rînd asociate vechii societăți a Stărilor și nu prea par să aibă perspective de viitor pentru a-și asigura inserția în cadrul societății din epoca industrială. În secolul al XX-lea, ele se străduiesc să renască sub o nouă formă, adaptată vieții moderne, care ar putea oferi o alternativă la statul național. Ele sînt cu siguranță deliciul unor literați nostalgici pasionați de istorie, dar adevăratele alianțe pan-transilvane și trans-etnice nu ajung niciodată dincolo de stadiul de speculații intelectuale¹¹¹. Spre deosebire de fenomenele regionaliste și chiar separatiste din Croația, Slovacia sau din Galiția de după 1918, vechea fragmentare identitară din Transilvania – fie ea de ordin social, religios, etnic sau geografic –, reînviată și exacerbată în jurul a trei identificări

naționale divergente, blochează în mod constant orice identificare pan-regională, de teama de a nu dăuna intereselor proprii „tabere”.

Există cu toate acestea diferențe notabile de grad între perioada de dinainte și cea de după primul război mondial. Nu se poate vorbi despre o simplă răsturnare de situație. Elita minorității maghiare nu are aceeași atitudine și nici aceeași poziție socială în cadrul României Mari ca elita emergentă a naționalității române în cadrul Monarhiei. Înainte de 1914, politica maghiară de *nation-building* era în concordanță cu ierarhia socială și cu procesul de urbanizare și modernizare din Transilvania. Viața politică și administrativă locală, desigur nedemocratică, se bazează pe un compromis cu elitele istorice ale provinciei, după principiul de *Selbstverwaltung*. După 1918, politica de stat „pan-românească” răstoarnă brusc acest proces în numele majorității etnice „mute” țărănești a cărei purtătoare de cuvânt rămîne o elită românească alfabetizată, aflată desigur într-un progres permanent, dar încă copleșită de pozițiile sociale, economice și intelectuale păstrate de către fosta națiune a statului maghiar: statul, prin legislație, printr-o centralizare administrativă ce sufocă orice viață politică locală, se vede constrîns să recurgă la măsuri coercitive mult mai numeroase decît statul maghiar „liberal” din epoca Compromisului și chiar cu o garanție de succes mai mică deoarece maghiarii și sașii, prin pozițiile lor sociale și economice moștenite, se pot opune cu succes românizării. Se dezvoltă așadar un dublu sentiment de neputință și de resentiment din partea românilor din Transilvania, căruia îi răspunde o rigiditate defensivă din partea minorităților „privilegiate”, în fața agresiunilor legislative ale statului.

Din această confruntare ia naștere deriva anilor 1930-40: în 1935, vechiul prim-ministru Vaida-Voevod, conducătorul istoric al PNR, apologet al regionalismului transilvan în 1922, dorește o lege numită *numerus valachicus* care să instituie cote etnice românești în cadrul întreprinderilor și al administrației de stat. „Renovatorii” pro-naziști ai lui Fabriziou preiau atunci controlul organelor reprezentative săsești, în timp ce elita maghiară transilvană adoptă o atitudine de așteptare a unei posibile revizuirii a frontierelor. *Diktatul* de la Viena din 30 august 1940, împărțind Transilvania în două și aducînd naționalismele la o stare de paroxism, va materializa în fapt sfîrșitul dramatic al unei idei care deja demult nu mai era în conștiința oamenilor, aceea a primatului identității transilvane asupra identificărilor naționale.

Note:

1. Poate doar cîteva studii economice și sociale, precum acela excelent al lui Berend, Iván, Ranki György, *Economics Development in East Central Europe in the 19-th and 20-th Centuries*, Londra, 1974, vin să contrazică această afirmație. Pentru Transilvania, lucrarea lui Bíró Sándor, *The Nationalities Problem in Transylvania, 1867-1940*, Social Sciences Monographs, Boulder, Columbia Univ. Press, 1992 (noi vom folosi aici reeditarea maghiară din 2002: *Kisebbségben és többségben: Románok és magyarok (1867-1940)*, Budapesta, 2002) rămîne o încercare izolată și din păcate foarte pătinitoare.

2. Michel, Bernard, *La chute de l'Empire austro-hongrois*, Laffont, 1991.
3. Astfel, la momentul actual în România, specialiștii secolelor al XIX-lea și al XX-lea aparțin de două catedre universitare distincte.
4. A se vedea, în mod special Gellner, Ernest, *Nations et Nationalisme*, Payot, Paris, 1989.
5. Cea mai mare parte a sintezelor consideră că acest triumf corespunde unei înrăutățiri generale a soartei „comunităților etnice” din Europa care, din „naționalități” ale imperiului devin „minorități” în cadrul noilor state naționale. Jelavich, B. *History of the Balkans*, Cambridge University Press, 1983, vol. 2, p. 136. Michel, Bernard, *Nations et Nationalismes en Europe centrale*, Paris, 1995, cap. 10.
6. Termenul de „Transilvania” se referă, în acest studiu, dacă nu e însoțit de o specificare explicită, la regiunea istorică (*Siebenbürgen, Erdély Ardeal*) și nu la ansamblul teritoriilor dobândite de România din teritoriul Ungariei în 1920, așa cum tinde să fie folosit în prezent în mod curent.
7. Acest neologism s-a format după termenul maghiar „*transsilvanismus*”: a se vedea mai jos și Lengyel, Zsolt K., *Auf der Suche nach dem Kompromiß: Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918-1928*, München, Verl. Ungarisches Institut, 1993, p. 1.
8. Politologul Tony Judt le denumește atrăgător „arhipelaguri de memorii conflictuale” (citat de Capelle-Pogăcean, A., „Roumanie, l'utopie unitaire en question”, *Critique Internationale*, ianuarie 2000, 6, p. 110).
9. Pentru sensul acestui cuvânt, la interferența istoriei politice a „oamenilor cu putere” și a istoriei sociale tradiționale a „claselor conducătoare”, Charle, Christophe, *Les Élités de la République*, Fayard, Paris, 1987, p. 10.
10. Se vorbește de asemenea uneori, pentru Europa de Est, despre *intelligentsia*. Despre rolul crucial al acestor elite în formularea proiectelor naționale, a se vedea: Hroch, Miroslav *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegungen bei der kleinen Völkern Europas*, Praga, 1968. NB: studiul nostru axându-se pe chestiunea conștiinței regionale a elitelor provenite din rîndul naționalităților istorice din Transilvania, chestiunea specifică a identității și a integrării/asimilării locale a elitei de confesiune iudaică nu va fi abordată aici.
11. Barany, George, „Ungarns Verwaltung (1848-1918)”, în Wandruska, Adam, Urbanitsch, Peter, dir., *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Viena, vol. 2, 1975, p. 387.
12. Ibidem, p. 421-431 și *Magyarország Története*, Budapesta, Akadémiai Kiadó, vol. 6, 1979, p. 1236-43; Köpeczi, Béla, dir., *Erdély története*, Budapesta, Akadémiai Kiadó, vol. 3, 1987, pp. 1634-37.
13. Dar, asociată legii electorale foarte restrictive din 1874, ea nu permite constituirea de comitate cu o potențială dominanță politică română așa cum ar fi putut fi, de pildă, vechea zonă a regimentelor române de frontieră (*Grenzer*) din zona Năsăud: mai multe comitate sînt contopite în 1876; Naszód își pierde independența pentru a forma împreună cu Beszterce (*Bistrița, Bistritz*) comitatul Bistrița-Năsăud (Nistor, I.S., *Comuna și județul, evoluția istorică*, Cluj, Dacia, 2000, p. 101).
14. Cuvîntul „prefect” traduce, în lipsa unei variante mai bune, termenul de *ispán* (conte, *comes*) de origine medievală.
15. Puterea maghiară își reasumă măsurile de raționalizare și de profesionalizare deja încercate de administrația austriacă în Transilvania îndeosebi sub conducerea lui Iosif al II-lea (Roth, Harald, *Kleine Geschichte Siebenbürgens*, Köln, Böhlau Verlag, 1996, pp. 83-86) și în epoca neo-absolutistă (Barany, *op. cit.*, p. 343).
16. În sensul ideologiei Partidului Liberal maghiar (*Szabadelvű Párt*) din 1875.
17. Se vorbește, în termeni geografici, despre: *Délkeleti Felföld* (Țara de Sus din sud-est), și în termeni politici, despre Ungaria de Est sau despre *Királyhágón túli kerület* (Districtul de dincolo de Piatra Craiului) evocat de Kós, Károly, *Erdély, kultúrtörténeti vázlat*, Cluj, Erdélyi

Szépmíves Céh, 1929, reed. 1934, în facsimil: Budapesta, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, p. 85.

18. Separarea religioasă a românilor între uniți și ortodocși, specificitatea micilor țări în care se păstrează cultura populară, precum Kalotaszeg (Călățele), Țara Moșilor, izolarea și specificitatea sașilor din nordul Transilvaniei (Bistritz / Beszterce, Bistrița), a Ținutului Secuiesc etc. ... : o enumerare neexhaustivă în Roth, *op. cit.*, p. 12.

19. Astfel, breslele întîrzie să dispară în Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Pál Iudit, *Procesul de urbanizare în scaunele secuiești în secolul al XIX-lea*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 187.

20. Barany, *op. cit.*, p. 353 și Legea XLIII /1868, art. 12 în *Magyar Törvénytár*, 1896. Legea în vigoare în restul țării e aceea a dreptului cutumiar maghiar (din care face parte *tripartitum* al lui Werböczy).

21. Pál, *op.cit.*, p.75.

22. *Ibidem*, p.190.

23. *Erdély története, op.cit.*, vol.3, p.1525.

24. *Ibid.* Și Lengyel, *op.cit.*, p.140. Acțiunea se concretizează mai ales prin construcția unei căi ferate prin Ținutul Secuiesc, terminată în 1909.

25. Károly Kós, tînăr intelectual transilvan, partizan al descentralizării, apropiat de cercurile burghez-radical din Budapesta, este impresionat și șocat de numărul mare și de entuziasmul țărănilor prezenți la reuniunea jubiliară a ASTREI din 1911 (citată de Kántor, Lajos, *Itt valami más van...Erdélyi Krónika (1911 – 1914)*, Budapest, Héttorony Könyvkiadó, 1992, p. 12 și LENGYEL, *op.cit.*, p. 50).

26. Lengyel, *op.cit.*, pp. 42-46. Romsics, Ignác, *Bethlen István*, Budapest, 1991, pp. 56-66.

27. În sensul medieval de „*natio*” și cu referire la „*Unio trium nationum*” (maghiară, secuiască, săsească) care controlează sistemul politic din Transilvania începînd din secolul al XV-lea.

28. Hitchins, Keith, „*Die Rumänen*”, în Wandruska, Adam, Urbanitsch Peter, dir., *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Viena, vol. 3,1980, pp. 596-597 și Hitchins, Keith, *A Nation affirmed: The Romanian National Movement in Transylvania, 1860-1914*, București, Enciclopedica, 1999, p. 135sq și pp. 338-343.

29. Hitchins, *op.cit.*, 1980, p. 601.

30. Popovici, A., *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*: împărțirea sa cuprinde Banatul, Crișana și Bucovina (Turda, Marius, „Aurel C. Popovici and the Symbolics Geography of the Romanians in the Late Habsburg Empire (1890-1910)”, *Revue Roumaine d’Histoire*, 1997, nr. 1-2, pp. 115-120)

31. Tînărul activist, publicist și scriitor Ioan Slavici proclamă din 1884 : „pentru toți românii, soarele răsare la București!”, citat de Nouzille, Jean, *La Transylvanie*, Strasbourg, Revue d’Europe Centrale, 1993, p. 198.

32. Pentru o privire sintetică asupra transformării identității săsești în identitate germană, Roth, Harald, „Autostereotype als Identifikationsmuster“, în *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen: Stereotypen in einer Multiethnischen Region*, Köln, Böhlau, Siebenbürgisches Archiv, 33, 1998, p. 183, nota 12.

33. Din șase orașe libere săsești nici unul nu își păstrează statutul după 1876. Kronstadt (Brașov), care numără mai mult de 20.000 de locuitori, este retrogradat, în timp ce orașe ale Ungariei centrale mai puțin populate își păstrează rangul (statistici și statutul orașelor din Ungaria în Deák, E., *Das Städtewesen der Länder der Ungarischen Krone (1780-1918)*, vol. II/1, Budapesta, 1989).

34. *Erdély története*, op. cit., vol. 3, p. 1383 și Wagner, Ernst, *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen, 1191-1975*, Köln, 1981: „Vom fi puternici dacă și Germania e puternică“ afirmă Roth în scrisoarea sa.

35. Ligă naționalistă care are ca obiectiv apărarea și promovarea sistemului educativ și cultural al comunităților germane din afara Reichului, în special din Austro-Ungaria. (Möckel, Andreas, „Kleinsächsisch oder Alldeutsch? Zum selbstverständnis der Siebenbürger Sachsen von 1867 bis 1933“, în *Siebenbürgen zwischen der beiden Weltkriegen*, ed. de W. König, Böhlau Verlag, 1994, p. 132.

36. *Ibidem* și Mac Arthur, Marilyn, *Zum Identitätswandel der Siebenbürger Sachsen*, Böhlau, Köln, 1990, p. 94.

37. Lutz Korodi, răspunzându-i în 1905 contelui Apponyi, președinte al Camerei Deputaților, citat de Möckel, *art. cit.*, p. 140.

38. Această tradiție a studiilor făcute în țările germane pare să reînvie la începutul secolului al XIX-lea în cercul elitelor intelectuale (eclesiastice, pedagogice) ale minorității săsești. (Gündisch, Konrad, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, Bonn, 1998, p. 128).

39. E vorba în principal despre *Verein für die Siebenbürgische Landeskunde* (1840), *Asociațiunea Transilvană pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român* (ASTRA, 1861), *Erdélyi Múzeum Egyesület* (EME, 1859) și *Erdély-részi Magyar Közművelődési Egyesület* (EMKE, 1885).

40. Despre această expoziție și despre scandalul provocat în presa maghiară de atitudinea românilor transilvăneni: Bíró, *op. cit.*, pp. 160-162.

41. Lengyel, *op. cit.*, pp. 40-41.

42. Însăși această societate avea mari dificultăți în a defini o solidaritate pan-transilvană în rîndul elitelor, chiar dacă experiența independenței din secolele al XVI-lea și al XVII-lea crease o anumită conștiință regională. (Gündisch, Konrad, „Ständische Autonomie und Regionalität im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Siebenbürgen“ în *Minderheiten, Regionalbewußtsein und Zentralismus in Ostmitteleuropa*, Siebenbürgisches Archiv, 2000, pp. 21-49).

43. A se face distincție, pentru această epocă, între cetățenia „ungară” și apartenența la poporul maghiar (*magyarság*), care se definește etnic prin termenul de „maghiar”.

44. Înființarea publicației *Lupta*, jurnal al PNR la Budapesta, viața parlamentară activă dintre 1905 și 1910, asociația studențească română de la Budapesta, *Petru Maior*...

45. Primul ministru transilvan este baronul Dezső Bánffy, din 1895 pînă în 1899.

46. Anderson, Benedict, *L'imaginaire national*, Paris, La Découverte, 1996, pp. 66-75.

47. Între 1880 și 1910, procentajul populației de limbă maternă maghiară crește de la 30% la 34% în Transilvania. În aproape toate orașele, numărul românilor scade considerabil (Deák, E., *op. cit.*). Numărul tot mai mare de greco-catolici care se declară de limbă maternă maghiară – desigur, mai ales în Partium și în Nord – ne permite să ne facem o bună idee despre procesul de maghiarizare.

48. Despotismul din administrație, manipulările electorale, manifestările șovine maghiare rămîn monedă curentă în Transilvania și, așa cum o arată alegerile generale din 1910, nu tind aproape deloc să scadă în perioada direct premergătoare războiului.

49. Nepăsarea repetată a Vienei față de soarta românilor dar și față de cea a sașilor din Transilvania după 1867 dăunează grav credibilității unei ipotetice soluții „habsburgice”. Sașii preferă tot mai mult o identitate germană unei pseudo-identități austriece (ea însăși problematică chiar la Viena). Cît despre românii foarte activi în Partidul Belvédère, ei urmăresc mai degrabă unitatea tuturor românilor aflați sub sceptrul habsburgic (a se vedea mai sus subiectul lui Aurel Popovici).

50. A se vedea listele românilor prezenți în administrația comitatelor și chiar în administrația centrală în jurul anului 1914, stabilite de Biró, S., *op. cit.*, pp. 60-67.

51. În sensul respectului absolut față de activitatea economică liberă și de inițiativa privată între 1867 și 1914 (Biró, *ibid.*, p. 267).

52. Detalii cronologice la Țepelea, Ioan, 1919, *o campanie pentru liniștea Europei*, Cluj, Dacia, 1995.

53. A se vedea relatarea detaliată a reuniunii PNR din 30 noiembrie 1918 la Clopoțel, I., *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, pp. 111-118.

54. Despre stereotipurile și stigmatele aplicate de cei din occident orientalilor: Said, Edward, *Orientalism*, Londra, 1978.

55. Începând din această epocă începe să fie utilizat termenul de Transilvania pentru ansamblul teritoriilor atașate României la sfârșitul primului război mondial.

56. *Monitorul Oficial*, DL 3631 și DL 3632, 26 decembrie 1918.

57. Însă acest lucru nu trece fără reticențe și neînțelegeri interne (Ciobanu, Vasile, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, Ed. Hora, 2001, pp. 65-67).

58. Lengyel, *op. cit.*, p. 103-111.

59. *Ibidem*, p. 153 după Gyárfás, Elemér, *Erdélyi problémák*, 1903-1923, Cluj, Erdélyi Irodalmi Társaság, 1923.

60. Dintre *șefii de resort*, cu funcție echivalentă aceleia de ministru, și *secretarii generali*, cu funcție echivalentă aceleia de șef de cabinet, doar sasul Lutz Korodi nu este român transilvănean.

61. Cu toate acestea, femeile sînt excluse de la vot, în ciuda angajamentelor din declarația de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918.

62. *Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent*, Decretele I și II, 27 ianuarie 1919.

63. Sufragiul era foarte restrîns, după modelul legii electorale maghiare de la 1874 revizuită în 1912: jumătate dintre consilii erau constituite din alegătorii cei mai de vază ai comunei, așa-numiții „viriliști” (*virilisták*).

64. *Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent*, Decretul XXII, 12 noiembrie 1919.

65. Onișor, Victor, „Principii de organizare administrativă ale Ardealului”, *Arhiva pentru știință și reformă socială*, 1920, 2, nr. 1-3, p. 8. Primele alegeri generale locale nu vor avea loc decît în februarie 1926.

66. Pentru acest termen, a se vedea nota 77.

67. A se vedea îndeosebi: *Gazeta Oficială*, seria a II-a, 30/07/1920, Serviciul Podurilor și Drumurilor Publice, 31/08/1920, Serviciul Contenciosului. Arhivele Naționale Române, București, fondul CD-A-2-1922, f.24.

68. *Legea pentru Unificarea Administrativă publicată în Monitorul Oficial din 24 iunie 1925*, cu deslușiri și îndrumări de Aurel Dobrescu, Sibiu, Editura Bratu, 1925.

69. Constituția din 1923 formulează ca principiu ideea „descentralizării” pentru toate legile administrative viitoare.

70. Sînt făcute, totuși, anumite modificări în împărțirea *pe județe* a Transilvaniei, în general în detrimentul minorităților etnice (Illyés, Elemér, *Nationale Minderheiten in Rumänien, Siebenbürgen im Wandel*, Viena, ed. Wilhelm Braumüller, 1981, p. 34).

71. În mod deosebit, *Legea administrativă generală din 1894*, *Legile comunale din 1894 și 1908*. (Onișor, Victor, *art. cit.*).

72. Subprefectul (fostul *alispán*) nu e decît un adjunct al prefectului, numit de acesta (articolul 353).

73. Biró, *op. cit.*, p. 450.

74. Pe de altă parte, primarul său e numit de către Ministrul de Interne dintr-un număr de trei candidați propuși de consiliul municipal (art. 31 al legii din 1925), în timp ce în celelalte comune el este ales.

75. *Îndrumător în Arhivele de Stat, Direcțiunea Jud. Cluj*, Cluj, 1975, studiu introductiv: regiunea „IV-Cluj” cuprindea *județele* fostei Transilvanii istorice.

76. Arhivele Naționale ale României – dir. Cluj, fondul Directoratul Ministerial IV, anul 1931, dr. 1.

77. Presa Partidului Național Român transilvan vorbește, pentru a o califica, despre *unificarea cu furca*. Cuvântul îi aparține lui Ioan Suciu, președintele demisionar al Comisiei de Unificare, *Patria*, 22/06/1920, p. 1.

78. Partidul Liberal, aflat la putere din 1922 pînă în 1926 și din 1927 pînă în 1928, votează o întreagă serie de legi școlare și religioase care limitează drepturile minorităților. Constituția din 1923 nu le recunoaște drepturi colective. În sfîrșit, reforma agrară votată în 1921 le privează bisericile și diferitele instituții colective de vaste proprietăți. A se vedea o enunțare exhaustivă la Mikó, Imre, *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története, 1918 December 1-től, 1940 Augustus 30-ig*, Budapesta, Studium, 1941, p. 30, 50sq, 75.

79. Amintirile lui Zaharia Boilă, atașat de presă pentru CD, evocă foarte bine atmosfera de exaltare din această perioadă. Manuscris nepublicat, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, MTO/1920, pp. 436-524.

80. Pe lângă codul austriac valabil în Transilvania istorică, în Banat și Partium se aplică codul cutumiar maghiar (Ionașcu, Aurelian R., „Problema unificării legislației civile în cugetarea juridică românească (1919-1941)”, *Pandectele române*, București, 1942, 21, p. 147).

81. *Ibidem*, p. 155. După multiple unificări și revizuirii parțiale, noul cod civil unificat nu e promulgat decît în 1940. Aplicarea sa e amînată *sine die* înainte de a fi pur și simplu extins' codul *din Regat în 1943* (Iancu, Gh., „Unificarea legislativă, sistemul administrativ al României (1919-1939)” în *Dezvoltare și modernizare în România interbelică (1919-1939)*, culegere de studii, univ. Cluj, București, Politica, 1988, p. 39).

82. Iancu, Gheorghe, *The Ruling Council: the Integration of Transylvania into Romania, 1918-20*, Cluj, FCR, Centre d'Études Transylvaines, 1995, p. 204.

83. Despre problemele agricole, Ciobanu, *op. cit.*, p. 93. Despre dezvoltarea industrială, Báthory, L., *Societățile carbonifere și sistemul economic și politic al României (1919-1929)*, Cluj, Pr. Univ. Clujeană, 1999, p. 5, p. 13. Despre investiții, într-o comparație cu Ungaria, revista *Societatea de Mîine*, 30/08/1925, p. 614, 20/03/1927, p. 152.

84. Biró, S., *op. cit.*, p. 284sq face contabilizarea acestor poveri.

85. Exilații sînt numeroși în principalul cotidian radical-burghez din Cluj, *Keleti Újság* fondat în 1919. (Jordáky, L., „Emigráns írók”, în *Romániai magyar irodalmi lexicon*, I, p. 459-461 citat de Lengyel, p. 168).

86. „Kialtó Szó” [Proclamație], manifest din 23 ianuarie 1921 (Mikó, *op. cit.*, p. 19).

87. O prezentare exhaustivă la Lengyel, *op. cit.*, pp. 213-232.

88. *Ibidem*, p. 268sq.

89. Ideea [transilvanismului federalist, n.trad.] e îmbrățișată aici de prozatori mai conservatori, legați de mediile aristocratice de la Cluj, care la rîndul lor evocă această perioadă glorioasă dar mai curînd ca simbol al rezistenței poporului maghiar în fața invadatorilor.

90. Transilvăneanul István Bethlen, pe vremea aceea prim-ministru la Budapesta, e vărul viitorului șef al OMP în 1926, contele György Bethlen. Despre relațiile subterane dintre Budapesta și Cluj, Bárdi, Nándor, „Aktion Osten, die Unterstützung ungarischer Institutionen in Rumänien durch das Mutterland Ungarn in den 1920er Jahren“, *Ungarn-Jahrbuch*, 1997 (23), pp. 287-333.

91. Lengyel, *op. cit.*, p. 202. Cu toate acestea, se observă că cei cîțiva „renegați” maghiari, de timpuriu atrași către partidele românești în 1919, provin în marea lor majoritate din Ținutul Secuiesc: vechea tradiție de schimburi cu *Regatul*, cunoașterea din partea lor a limbii române, le acordă, fără îndoială, perspective inedite de promovare socială. A se vedea jurnalul *Új Világ* înființat la Sibiu în aprilie 1919 în jurul lui Béla Maurer.

92. Prezenți în Banat și Partium (*Schwaben*) dar și în Bucovina, în Basarabia și în Dobrogea.

93. Una dintre principalele reviste culturale săsești din epocă se intitulează evocator: *Ostland*.

94. Ciobanu, *op. cit.*, p. 178. Dar mișcarea nu va lua cu adevărat avînt decît după 1930.

95. De ex. *Regatul român în cadrul frontierelor sale din 1914*.

96. *Patria*, 12 februarie 1921, cazul lui Teodor Filipescu de la Direcția de Greutăți și Măsurători din Cluj.

97. Pe lângă costurile acestui transfer (mutarea în altă casă, costul vieții la București dublu față de cel de la Cluj), trebuie luată în calcul și ostilitatea sau lipsa de înțelegere a funcționarilor centrali (a se vedea, de pildă, Biblioteca Academiei Române, *Correspondența Iorga*, 284, f 121, plîngerea unui funcționar central al ministerului industriei care protestează împotriva politicii ministrului Tăslăoanu (1920) de a numi doar transilvăneni în posturile importante ale ministerului).

98. Exemplul profesorului Iuliu Moldovan, inspector general pe probleme sanitare în Transilvania, care face obiectul unei anchete administrative abuzive. Demisionează la 1 ianuarie 1924. E înlocuit de un regățean apropiat al PNL (Moldovan, Iuliu, *Memorii*, p. 56-57).

99. Același fenomen pare să se producă în Slovacia prin sosirea masivă a funcționarilor cehi. (Kirschbaum, S.J. *Slovaques et Tchèquees; essai sur un nouvel aperçu de leur histoire politique*, Lausanne, L'Âge d'Homme, 1987, p. 121sq).

100.100. La drept, 42% dintre profesori; la litere, 50%; la medicină și științe, 76%. (cifre în Ghibu, Onisifor, *Universitatea românească a Daciei Superioare*, București, 1929, p. 72). Mulți dintre aceștia sînt susținători ai PNL.

101. Pușcaș, Vasile, *Universitate. Societate. Modernizare. Organizarea și activitatea științifică a universității din Cluj, 1919-1940*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1995, p. 52sq.

102. Dintre cei 22 de subprefecți din Transilvania (în sensul larg al termenului) în 1925, 15 (68%) sînt în mod sigur de origine transilvană, 6 (27%) sînt după toate probabilitățile (nume de familie) tot transilvăneni, unul singur pare să provină din *Regat*. Dintre cei 22 de prefecți din 1923-24, 17 (77%) sunt, în mod confirmat, de origine transilvană. (Date: *Calendarul Administrativ pe anul 1925*, Cluj și *Anuarul funcționarilor de stat ai Ministerului de Interne pe anul 1923*, București).

103. E vorba despre Aurel Cosma, originar din Banat și Nicolae Zigre, originar din Partium, care demisionează după patru luni petrecute ca subsecretar de stat la Ministerul de Interne. Despre acest subiect, Lengyel, *op. cit.*, p. 154.

104. Gh. Cipăianu, Alex Lapedatu, cercetători universitari, Traian Moșoiu, militar de carieră, Vasile Sassu, magistrat, cu toții activi în București în 1914.

105. Jurnalul *Adevărul*, 1925, 14/10/1914, 5/02/1925, Apel al parlamentarilor PNL originari din Transilvania de a forma un bloc transilvan în Cameră.

106. Contrar unor acuzații din epocă sau dorințelor propagandei maghiare (a se vedea chestiunea broșurii *Ardealul Ardelenilor* din vara anului 1922 evocată de Rusu-Abrudeanu, Ion, *Păcatele Ardealului față de sufletul Vechiului Regat*, București, 1930, p. 486sq), acesta nu a fost niciodată luat serios în considerare, nici chiar la momentul dizolvării CD, al alegerilor din martie 1922 sau al votării Constituției.

107. Iancu, Gh., *op. cit.*, 1995, pp. 225-227.

108. Cum s-a văzut mai sus, B. Anderson a demonstrat foarte bine în ce fel posibilitățile de ascensiune către centru joacă un rol determinant în succesul integrării elitelor regionale.

109. Livezeanu, Irina, *Cultură și naționalism în România Mare (1918-1930)*, București, Humanitas, 1998, p. 221.

110. Revista Țara Noastră a poetului naționalist transilvănean Octavian Goga, viitor prim-ministru al unui guvern antisemit de extremă dreaptă în 1938, ilustrează foarte bine această derivă. A se vedea despre acest subiect *Ibidem* și Lengyel, *op. cit.*, p. 257-58.

111. Precum acest slogan repetat cu zel la începutul anilor 1920 de către membrii elitei celor trei naționalități: „Transilvania transilvănenilor!” (Ardealul ardelenilor!, Vaida în decembrie 1920, Erdély az erdélyi nemzeteké!, articol al lui Károly Kós, februarie 1922), citat de Lengyel, *op. cit.*, p. 219.

Traducere de Liviu Bold

*

François BOCHOLIER (n.1973), istoric, absolvent al Ecole Normale Supérieure, licențiat în istorie la Universitatea Panthéon-Sorbonne (Paris I), fost însărcinat cu politica cărții și a bibliotecilor de pe lângă Ambasada Franței la București, fost elev străin al Colegiului Eötvös din Budapesta și bursier al Academiei Franceze la Cluj, actualmenete predă la Universitatea Marc-Bloch (Strasbourg II). A publicat numeroase studii și articole referitoare la istoria Transilvaniei și a spațiului central-est-european.

François Bocholier, *Les élites transylvaines, entre identité régionale et essor des sentiments nationaux*, studiu preluat cu permisiunea autorului.